УДК 82-95

ФАТИХ ӘМИРХАННЫҢ ФИКЪҺ ХАКЫНДА УЙЛАНУЛАРЫ
(Муса Бигиев хезмәтенә бәяләмә)

Вниманию читателей представлена статья-рецензия классика татарской литературы, публициста, литературного критика Ф. Амирхана на книгу публициста, писателя, общественного деятеля Мусы Бигиева (1873/1875–1949) «Кавагыйде фикъһия» («Свод правил об исламском праве»). Данный сборник был подготовлен М. Бигиевым по просьбе ученого-просветителя, религиозного и общественного деятеля Ризы Фахретдинова (1859–1936) и является результатом создания проекта шариатского журнала для российских мусульман. Сразу же после выхода в свет книги «Кавагыйде фикъһия» Ф. Амирханом напечатана статья на страницах газеты «Йолдыз» («Звезда», 1910, № 595, 598) за подписью «Фатих Амирхан».

Ф. Амирхан был грамотно осведомлен и подготовлен в вопросах религии, исламского права, истории, тем самым представил объективную оценку данного сочинения. Об этом свидетельствует упомянутая выше критическая статья, в которой он подробно останавливается на истории исламского права, предпосылок написания, необходимости среди общественности и дает положительную оценку книге.

Представленная статья-рецензия печатается на кириллице впервые в текстологической обработке с дополнениями и подстрочным словарем.

Ключевые слова: Фатих Амирхан, Муса Бигиев, фикъһ, «Кавагыйде фикъһия», рецензия, публицистика.

The readers are presented with an article-review by the classic of Tatar literature, publicist, literary critic F. Amirkhan on the book by the publicist, writer, public figure Musa Bigiev (1873/1875–1949) “Kavagyde fiqhiya” (“Code of rules on Islamic law”). This collection was prepared by M. Bigiev at the request of the scientist-educator, religious and public figure Riza Fakhretdinov (1859–1936) and is the result of the creation of a project of the Sharia magazine for Russian Muslims. Immediately after the publication of the book “Kavagyde fiqhiya”, F. Amirkhan published an article in the pages of the newspaper “Yoldyz” (“Star”, 1910, No. 595, 598) signed “Fatih Amirkhan”. F. Amirhan was competently informed and prepared in matters of religion, Islamic law, history, thus he presented an objective assessment of this work. This is evidenced by the above-mentioned critical article, in which he dwells in detail on the history of Islamic law, the prerequisites for writing, the need among the public and gives a positive assessment of the book. The presented article-review is printed in Cyrillic for the first time in textual processing with additions and a word-by-word dictionary.

Keywords: Fatih Amirhan, Musa Bigiev, fiqh, «Kavagyide fiqhiya», review, journalism.

Татар әдәбияты классигы, публицист, җәмәгать эшлеклесе Фатих Әмирханның (1886–1926) тәнкыйть өлкәсендәге эшчәнлеге аерым игътибарга лаек. Мәгълүм ки, яңа китап, җыентыклар яки берәр әсәр нәшер ителү белән газета-журнал битләрендә тәнкыйть-

бәяләмәләр күренә башлый, моны XX гасыр башы өчен хас булган күренешләрнең берсе дип тә әйтергә мөмкин. Ф. Әмирханның Г. Тукай, Г. Исхакый, Г. Камал, К. Әмин, Т. Соловьев, З. Һади, З. Бигиев һ. б. әдипләрнең яңа басылып чыккан басмаларына карата язган бәяләмәләре шул чор матбугатының әйдәп баручы басмаларында – «Әлислах», «Йолдыз», «Кояш» газеталарында басыла. Күбесе соңрак әдип күптомлыкларының эчтәлегендә дә урын ала. Ләкин бүгенге көнгә кадәр киң җәмәгатьчелеккә мәгълүм булмаганнары да бар. «Фәнни Татарстан» журналының әлеге санында Ф. Әмирханның «Йолдыз» газетасында (1910 ел, 595 (10 октябрь) һәм 598 (17 октябрь) саннарында) «Фатих Әмирхан» имзасы белән басылган «Кавагыйде фикъһия» (Муса әфәнде Бигиевнең соңгы әсәре) дип исемләнгән мәкалә-бәяләмәсе тәкъдим ителә.

Дин галиме, публицист, җәмәгать һәм дин эшлеклесе Муса Җарулла улы Бигиев (1873/1875–1949) 1909–1910 елларда мәгърифәтче галим, дин һәм җәмәгать эшлеклесе Риза Фәхреддин (1859–1936) үтенече белән ислам хокукы мәсьәләләренә багышланган махсус журнал проектын эшли, һәм шушы эшчәнлекнең нәтиҗәсе буларак, «Кавагыйде фикъһия» («Фикъһ кагыйдәләре», 1910) хезмәте дөнья күрә. Ф. Әмирхан әсәргә уңай мөнәсәбәтен белдерә, аның шәкертләрләрнең, имам-мөгаллимнәрнең фикри үсеше өчен ярдәм итүче басма булуын күрсәтеп, авторын «заман ихтыяҗын аңлаучы, вә ачык күз белән карый алучы фәкыйһ» буларак бәяли. Бәяләмәдән Ф. Әмирханның дин, фикъһ, тарих мәсьәләләрендә әзерлекле булуы һәм хезмәткә тиешле бәя бирә алуы ачык күренә, әлеге язма – шуңа дәлил.

Түбәндәге мәкалә-бәяләмә текстологик яктан эшкәртелеп һәм астөшермәләр белән тулыландырылып, укучыга беренче тапкыр тәкъдим ителә. Ул алга таба Ф. Әмирханның алты томлы «Әсәрләр» академик басмасының дүртенче томында урын алачак.

«Кавагыйде фикъһия»
(Муса әфәнде Бигиевнең соңгы әсәре)

I

Хосусый «Кавагыйде фикъһия» тугрысында сүз сөйләүдән элек гомум фикъһ тугрысында берничә сүз әйтүне кирәк табам. Ислам голәмасының фикъһ дип исем биргән гыйльми ике җәһәтне хавидер[1]: берсе – Мәгъбүд[2] белән бәндә арасындагы мөнәсәбәткә гаид[3] кавагыйд, кыйсем дигәре[4] дә бәндәләрнең үз араларында булган мөнәсәбәтләренә гаид кавагыйддән гыйбарәттер. Бу соңгы кыйсемен, хәзерге фән тәгъбире белән әйткәндә, «хокук» кыйсеме дияргә кирәк буладыр.

---

[1] Хавидер – эченә алган.

[2] Мәгъбүд – Аллаһ.

[3] Гаид – караган, бәйләнеше булган.

[4] Кыйсем дигәре – башка өлеше.

«Хокук» – инсанның мәдәнияте шикелле үк иске бер нәрсә, болар бергә туганнар, бергә тәрәккый иткәннәр вә бергә баралар вә илә[1], машааллаһ, бергә барачаклар. Дине ислам дөньяда нәшер ителә[2] башлаудан 3–4 мең еллар мөкаддәм[3], шул карньнең[4] мөтәмәддин[5] милләтләре арасында, үзләренең әхлак вә табигатьләренә муафыйк хокуклары (фикъһлары) булган. Мәдәният Асия елгалары буенда дөньяга килә башлаганда, хокук әле вакты тофулиятендә[6] генә булып, шул карньнең кешеләре шикелле үк, шәфкатьсез һәм гадаләтсез булган. Затән[7], әле ул вакытта аны тыйфел[8] дип әйтергә дә ярамый... мозгасы, галякасы,[9] теләсәгез нәрсәсе диегез, ничек тә бер башы. Мәдәният юнанлыларга күчкәч, демократия сыйныфының иҗтиһады аркасында хокукның артык гадаләтсез кагыйдәләре гадаләткә якынрак кагыйдәләр белән алмаштырыла башлый; мәдәният инде румалыларга күчкәч, ул бөтенләй бер мөтәзабыт[10] кавагыйд сурәте алып, инсаннарның зәгыйфь бер кыйсеменә дә беркадәр химая күрсәтә[11] башлый. Бу хокук кагыйдәләрен Европаның башка милләтләре дә акрын-акрын румалылардан күчерәләр вә үзләренең дәрәҗәи мәдәнияләренә вә заманнарына мөнасиб[12] сурәттә эшли баралар.

Ләкин Европаның бу хокукы XVIII гасырга кадәр шәфкатьтән ерак хәлдә бара, монда җәзаның җинаятьтән җиңел булмавы кагыйдәсе бөтен мөлхакате[13] белән хөкем сөрә вә бигрәк тә мәхәббәтсез тарафы – бу хокук җир эшләүчеләрнең җир хуҗаларына кол булып торуларын үз өстенә алып килә (крепостное право[14] яки феодализм) унсигезенче гасыр голәмасы хокукның бу каты күңеллелегенә бик ныклап һөҗүм итә башлый һәм италияле Беккариянең «Җинаять һәм җәза» исемле әсәре[15] бу хосуста бик күп тәэсир күрсәтә; икенче тарафтан, Франциянең ихтиляле кәбире[16] феодализмга актыкка

[1] Илә – чаклы, кадәр.

[2] Нәшер ителә – тарала, җәелә.

[3] Мөкаддәм – элек, әүвәл.

[4] Карньнең – чорның, гасырның.

[5] Мөтәмәддин – мәдәниләшкән, алга киткән.

[6] Вакты тофулиятендә – балалык вакытында.

[7] Затән – нигездә.

[8] Тыйфел – бала, сабый.

[9] Галякасы – бәйләнеше, мөнәсәбәте.

[10] Мөтәзабыт – билгеләнгән, тәгаенләнгән.

[11] Химая күрсәтә – яклый.

[12] Мөнасиб – яраклы.

[13] Мөлхакате – кушылулары, өстәмәләре.

[14] Чыганакта кириллицада язылган.

[15] Италияле хокук белгече (юрист), фәлсәфәче, икътисадчы һәм җәмәгать эшлеклесе Чезаре Беккариа Бонезана (1738–1794) тарафыннан язылган «Җинаятьләр һәм җәзалар хакында» («О преступлениях и наказаниях», 1764) трактаты. Трактат рус теленә 1803 елда тәрҗемә ителә.

[16] Франциянең ихтиляле кәбире – Бөек француз инкыйлабы (1789–1799), XVIII гасырдагы Франциянең социаль һәм сәяси системасы дучар булган иң көчле үзгәрешләр. Үзгәрешләр нәтиҗәсендә Франциядәге феодаль «Иске тәртип» һәм абсолют монархия юкка чыгарылып, иректе Беренче француз җөмһүрияте оеша (1792).

зарбәне[1] ясарга ашыга. Күп тә үтми җинаятькә мөтәгалликъ[2] хокукта «Җәзаи сәйеә[3] – сәйеәи мислүһә»[4] әсасы гокубәтнең[5] җинаятьтән җиңел булуы әсасына урын бирергә мәҗбүр була.

Бу яңа әсас ибтина[6] иткән фикер, ягъни «Җинаятьтән тыелу җәзадан курку белән түгел, бәлки аның кабахәтен аңлау белән генә була ала» дигән фикер әүвәл эшкә куелган дәкыйкасыннан башлап бу көнгә кадәр бик күп имтиханнарга очраса да, һәммәсеннән мозаффариятле[7] чыга килә. Мөтәмәддин[8] Европаның бу көнге хокукы менә шушы хокук инде. Аның бу көнге тәкәммеле[9] дә – шушы кадәр тәдриҗи исляхат[10] нәтиҗәсе булган тәкәммел.

Дине ислам белән мөтәдәйин[11] халык арасында мөтәдавил[12] хокук шәригате – исламиягә бинаән кылынган[13] һәм гарәб мәдәнияте эшләп чыгарган хокуктыр. Гарәб мәдәнияте кәмаленә[14] ирешкән вакытларда бу хокук шул вакытта Европада мөтәдаваһ хокукка караганда бик күп гадаләтле[15] вә бик күп шәфкатьле булган. Бу хокук алдында иң фәкыйрь бер хөр һәм сөлес көррәи әрызның[16] хакиме[17] хәлифә мөсави[18] булганнар. Бу хокук һичбер вакытта үз җилкәсендә феодализм шикелле инсаниятькә килешми торган бер афәтне асрамаган. Бу хокук заманына тәбгыять[19] белән коллар дигән бер сыйныфны аерса да, аларга ул заманның башка хокукларына нисбәт күбрәк хак бирергә тырышкан.

Димәк, бу хокук чыккан вә тәрәккый иткән заманнарында бик югары урын тоткан һәм бихак[20] ул көннең бик мәдәниятле милләте – гарәб милләтенең вә гарәб хөкүмәтенең бөтен мөгамәләи дахилиясендә әсас игътибар ителгән. Гарәб мәдәнияте тәрәккый итә барган мөддәттә[21] бу хокукта (фикъһ) мөтәхассыйс[22] голәма, фикъһан рәхимәһүм

---

[1] Зарбәне – бәрүне.
[2] Мөтәгалликъ – бәйле.
[3] Сәйеә – явызлык, начарлык.
[4] Мәгънәсе: Явызлык җәзасы – шундый ук явызлык (яки начар гамәлнең җәзасы – шундый ук начарлык).
[5] Әсасы гокубәтнең – җәзаның нигезе.
[6] Ибтина – нигезләү.
[7] Мозаффариятле – өстен.
[8] Мөтәмәддин – алга киткән.
[9] Тәкәммеле – камилләшүе, үсеп җитешүе.
[10] Тәдриҗи исляхат – эволюцион реформалар.
[11] Мөтәдәйин – динле, диндар.
[12] Мөтәдавил – һәркем тарафыннан кулланыла торган.
[13] Бинаән кылынган – нигезләнгән.
[14] Кәмаленә – тулылыгына, бөтенлегенә.
[15] Гадаләтле – гадел.
[16] Сөлес көррәи әрыз – җир шарының өчтән бер өлеше.
[17] Хакиме – казые, хөкем итүчесе.
[18] Мөсави – тигез, бер дәрәҗәдә.
[19] Тәбгыять – иярүчелек, буйсынучылык.
[20] Бихак – хаксыз.
[21] Мөддәттә – вакытта.
[22] Мөтәхассыйс – белгеч.

Аллаһу[1] тарафыннан эшләнә вә тәкмил ителә[2] барган. Исламның бөтен рухын бик яхшы аңлаган бу голәма (бу көнге тәгъбир буенча мөҗтәһидин[3]) фикъһда иң вак тәфсыйлатны бик дикъкать белән ислам рухыннан тышкары чыкмыйча эшли барган вә шул ук вакытта шул көнге тереклек вә тормышның моктәзасына[4] да татбикъ итүне[5] онытмаган. Әлхасыйль, фикъһ ул заманда тормыш белән кулга-кул тотышып тәрәккый иткән. Әгәр дә без хәзрәти Гомәрнең (разыяллаһу ганһу) Коръәндә мәсариф[6] зәкявәттән[7] саналган мөәллифә[8] кылып, җәмәгасен зәкявәттән мәхрүм иткәнлеген вә ул аять белән гамәлне мослихәте[9] беткәнлектән мәнсух[10] дип игълан иткәнлеген хәтеремезгә китерсәк, фикъһның бәндә белән бәндә арасындагы кавагыйдендә моктәзый[11] хәл вә тереклек моктәзыйсы ул көннәрдә, ягъни әсхаб вә табигыйн[12] (ризван Аллаһу галәйһим) көннәрендә мөһим шәраиттән хисаб ителгән икәнлегендә шөбһә итәргә урын калмыйдыр.

Безгә бу көнгә кадәр мөҗтәһидин[13] вә фикъһаи ихтиляфын[14] бер дә аңлашылмаслык сәбәпләр белән бәян итәләр иде. Фикъһка югарыда күрсәтелгән караш белән караганда, моңар бер төрле дә хаҗәт калмый: заман вә мәкяннең[15] вә моктәзый хәлнең икътизасы[16] тугрыдантугры шушы төрлелекне тугдыра вә бу төрлелектә икътиза хәлгә нәзарән булганлыктан[17], фәкать фикъһның тәрәккыйсе хисап кылынырга тиеш була.

V вә VI гасырларда ислам дөньясында бер торгынлык башлана. Мөтәмәддин[18] мөселманнарны үзләренең вакытына нисбәт югары мәдәниятләре гаҗәбкә сәвекъ итә[19] башлый. Коруне уляның[20] мәдәни милләтләре харап иткән һәм бу көндә күз алдымызда күреп торганымыз кытай милләтен бер урында туктатып калдырган бу гаҗәб ислам мәдәниятенең башына да йитә. Галим исламда «Ләйсә фи-л-имкян

---

[1] Рәхимәһүм Аллаһу – Аллаһ сезгә рәхимле булсын.
[2] Тәкмил ителә – җитештерелә.
[3] Мөҗтәһидин –тырышучы, дин китаплары буенча яңа хөкемнәр чыгаручы.
[4] Тормышның моктәзасына – биредә: тормышта кирәк булган нәрсәләргә.
[5] Татбикъ итүне – килештерүне, яраклаштыруны.
[6] Мәсариф – чыгымнар.
[7] Зәкявәттән – аңлаудан, зирәклектән.
[8] Мөәллифә – китап язучы.
[9] Мослихәте – реформаторы, төзәтүчесе.
[10] Мәнсух – юкка чыгарылган.
[11] Моктәзый – кирәкле.
[12] Әсхаб вә табигыйн – сәхабәләр һәм иярүчеләр (сәхабәләрне күргәннәр).
[13] Мөҗтәһидин – дин китаплары буенча яңа хөкемнәр чыгаручы.
[14] Фикъһаи ихтиляфын – фикъһ берлеге булмау.
[15] Мәкяннең – урын, дәрәҗә.
[16] Икътизасы – кирәклеге.
[17] Нәзарән булганлыктан – карап.
[18] Мөтәмәддин – алга киткән.
[19] Сәвекъ итә – алга этәрә, сөрә, юнәлтә.
[20] Коруне уляның – борынгы гасырларның.

әбдагъ мимма кяна»[1] мәфһүме хөкем сөрә башлый. Шул көннең тормышында күрелгән һәммә нәрсәләр мөкаддәс күреләбашлый, һәммә ноксаннар[2] да кәмаль санала башлый вә шул дәкыйкадан үз нәүбәтендә фикъһ та килеп җиткән урынында туктап кала. Ислам галәмендә гаҗәп куәтләнә, куәтләнгәннән-куәтләнә; дөньяви тәрәккыйдә дини фанатизм катыштырыла башлый, берничә гасырлар үтү белән Мавәраэннәһернең гакылсыз мөтәгассыйблары[3] иҗтиһад мөнкаризлык[4] дәгъвасын кылып, фикъһны туктаган урынында тимер сәлясил[5], әгълял[6] белән бәйләп куялар.

Нәтиҗәсендә ислам шәригатенә бинаән кылынган хокукның, тормыштан фәрсәхләр[7] белән артта калуы вә мәмалике исламиядә дә[8] мәтрүк булуы[9] туа.

II

Гәзитәләрдә укыгансыз, төрекләрнең гадлия[10] нәзарәте бу көн мәмләкәт хокукыны яңадан карап чыгу тәшәббесатында[11] тора. Әсас – Рим правосы тотылачагы игълан ителә.

Аллаһ ризасы өчен җавап бирегез, ник? Әллә госманлы хөкүмәтенең башында утырган кешеләр мөхәммәдиләр түгелме?

– Эш – хөкүмәт башында кемнең утыруында түгел, бәлки хәл вә заманның икътизасында[12]: вакыйган да, VII гасырдан бирле инде бер хәлендә калдырылган вә шул көннән бирле инде тормыш белән интыйбактан[13] чыккан бер хокукны, үз-үзен ихтирам иткән вә катле нәфес[14] итәргә риза булмаган бер милләт, ничек итеп әсас мөгамәлә итә алсын? Ислам шәригатенә бинаән ителгән фикъһ да иҗтиһад мөнкаризымы? Ул инде артык заман белән интыйбак итә алмыймы? Алай булса, мәңге иҗтиһад урыны булган вә һәр көнне яңадан, яңадан тормышка интыйбак итә ала торган Рим хокукы бар, менә төрекләр шуны әсас итеп алалар. Алар шуңар мәҗбүр!

– Һәй, ахмаклар, алай итү кирәк түгел иде, дисезме?

---

[1] «Булганнан да гүзәлрәк нәрсә юк» («Невозможно быть более творческим, чем то, что было») мәгънәсендә.

[2] Ноксаннар – кимчелекләр.

[3] Мөтәгассыйблары – фанатиклары.

[4] Мөнкариз – юкка чыккан.

[5] Сәлясил – чылбырлар.

[6] Әгълял – тимер богаулар.

[7] Фәрсәхләр – ераклык үлчәве (6–7 километр чамасы).

[8] Мәмалике исламиядә – ислам мәмләкәтләрендә.

[9] Мәтрүк булуы – ташландык булуы, яраксыз булуы.

[10] Гадлия – юстиция.

[11] Тәшәббесатында – инициативасында, бер эшкә тотынуында.

[12] Икътизасында – кирәклегендә, теләгендә, кушуында.

[13] Интыйбактан – яраклы булудан, килешеп торудан.

[14] Катле нәфес – үз-үзен үтерү.

Әйдә, мәмалике исламиядә[1] дә гамәлдән мәтрүк[2] ул фикъһның бәддогасы[3], аның тәрәккыенә манигъ булып килеп, мөселманнарга бик күп зарар китергән мөтәгассыйблар башына булсын!

Тормышның бөтен һөҗүмнәреннән менә инде VI гасыр дин эчендә генә ял итәргә өйрәткән татар милләте арасында дине ислам интишар итеп[4] җиткән көннән соң бу дингә бик нык багланган булганга вә үзара мөгамәләләрендә (никах, талак, тәкъсим[5] мирас вә илх[6]) шәригате исламиягә бинаән ителгән хокукны дәстүр[7] тотканга, фикъһның бу заман белән интыйбаксызлыгын хис итмәскә мөмкин түгел иде.

Менә шул хис татар арасыннан Әбүнасыйр әл-Курсави[8], Шиһаб әл-Мәрҗани[9], Муса Бигиев вә әмсалләрен[10] чыгарды.

Игътикадатны[11] схоластикадан коткару исеме белән башланган бу дини хәрәкәт, тиз бер заманда исламның тормыш белән иң яшь очраша торган мәйданына – фикъһка күчте. Арада инкыйраз иҗтиһад мәсьәләсе кузгалды, заманының иң бәсыйрәтле[12] голәма исламиясеннән хисапланырга тиеш бу затлар үзләре башлаган бу мәсьәләгә ничек караганнардыр, анысы тугрысында минем катгый мәгълүматым юк; алар ничек карасалар карасыннар, мәсьәлә мөселман адәмнәр өчен кирәкле җиреннән тотылган иде. Ләкин бу мәсьәләдән мөселманнар кирәгенчә файдалана алмады; гакылсыз вә бәсыйрәтсез мөтәгассыйблар мөселманнарны вә үзләре хезмәт итә торган динне дә мәгънәви инкыйразга өстерәделәр. Мин бераз гомумиләштереп читкәрә чыгып киттем. Фикъһка (хокук) кайтыйк. Ислах ителмәгән хокук тормыш дулкыннары белән көннән-көн дәстүрлектән чыга барды. Телемез белә торган фикъһ китапларының мәкятибе[13], тәдбирләре[14] ничек үзләреннән үзләре сакыйт була барсалар[15], башка кыйсемләре дә көннән-көн илтифатсыз[16] калдырылырга мәҗбүр була башлады. (Мисал кирәк булса, банка белән эш күрергә мәҗбүр теләгәнеңез нинди татардан «Риба[17] дөрестме?» дип сорап караңыз. Ул сезгә «Харам!»

[1] Мәмалике исламиядә – ислам мәмләкәтләрендә.
[2] Мәтрүк – чыгарылган, калдырылган.
[3] Бәддогасы – каргышы, начар теләге, явыз нияте.
[4] Интишар итеп – таралып, чәчелеп.
[5] Тәкъсим – бүлү.
[6] Вә илх – һәм башкалар.
[7] Дәстүр – төп законнар җыентыгы, кагыйдә.
[8] Дин эшлеклесе, илаһият галиме Габденнасыйр Ибраһим улы Курсави (1771/1776–1812).
[9] Дин галиме, тарихчы, мәгърифәтче Шиһабетдин Мәрҗани (1818–1889).
[10] Әмсалләрен – мисалларын.
[11] Игътикадатны – ышануны.
[12] Бәсыйрәтле – аңлы.
[13] Мәкятибе – язылулары.
[14] Тәдбирләре – алдан күрүләре, тиешле чаралары.
[15] Сакыйт була барсалар – юкка чыгып барсалар.
[16] Илтифатсыз – игътибарсыз.
[17] Риба – процент алу.

дияр дә, үз хәрәкәтен юллар өчен «Дарелхәреб[1] фәлән» дигән булып, үзе дә ышанмый торган лакырдыйлар сөйләр).

Менә фикъһның шушы кризис көннәре исламия мөхибләрен көннән-көн уйга төшерде вә шуның нәтиҗәсе булып та моннан 40–50 ел әүвәл татар арасында кузгатылган ислах фикъһ мәсьәләсе бу көн билфигыль[2] вөҗүдкә чыга башларга тиеш булды.

Бу бабта әүвәлге җиде адым шәрәфе Муса әфәнде хиссасына[3] төште. Муса әфәнденең илтизам иткән[4] вазифасы җиңел вазифа түгел. Зур ихата[5] вә бик саклык һәм эволюция белән революцияне бүлгән койманы бик зур ихтият[6] белән күз алдында тоту – һәммәсе бу вазифага дахил[7]. Менә күз алдымызда «Кавагыйде фикъһия». Аны укыгач, безгә әүвәлге адымының муаффәкыятьлелеге белән Муса әфәндене тәбрик итәргә генә кала.

Бу китап Муса әфәнденең башка әсәрләре шикелле үк тәрәддед[8] вә шөбһәне белми торган каләм белән язылган, вә бер-ике сәхифәсен укыгач та, үз бабында йәд[9] тулы сахибе[10] тарафыннан язылган икәнлеген күрсәтеп торадыр.

Фикъһ, шул без «хаос» дип белә торган вә мәдрәсәләремездә әллә нинди бер буталчыклык сурәтендә тәдрис ителә торган фикъһ кавагыйде Муса әфәнде каләме астында бер тәртиб, бер көллият[11] күрсәтә башлаган. Мин ул тугрысында тәфсыйлатка[12] керешмим. («Йолдыз»да ул тугрыда мәкалә булган иде). Минем өчен иң әһәмиятле маддәсе[13] – рухы. Бу җәһәтендә Муса әфәнде башка әсәрләрендәге шикелле үк заман ихтыяҗатын аңлаучы, вә ачык күз белән карый алучы фәкыйһ[14] булып кала. «Кавагыйде фикъһия»дә мәзкүр 38–173–174 нче кагыйдәләр вә аларны бәян рәвеше Муса әфәнденең киләчәктә фикъһка гаид язачак әсәрләренең дә бик мөһим булачаклыгын белдерәләр. Арамызда исламиятнең дәвамы бу кагыйдәләрнең шәкертләремез зиһененә росух иттерелә[15] алуына баглыдыр. «Кавагыйде фикъһия»дә Муса әфәндене шактый изтыйрабка[16] төшергән маддәләр дә юк түгел, башлычасы, табигый, милек хакы мәсьәләсендә. 187–188 һәм

---

[1] Дарелхәреб – сугыш мәйданы, фронт.
[2] Билфигыль – чынлыкта, чынлап.
[3] Хиссасына – өлешенә.
[4] Илтизам иткән – йөкләгән.
[5] Ихата – киртә.
[6] Ихтият – саклык.
[7] Дахил – кергән.
[8] Тәрәддед – икеләнү.
[9] Йәд – кул.
[10] Сахибе – иясе, хуҗасы.
[11] Көллият – бөтенлек, тулылык.
[12] Тәфсыйлатка – җентекләүгә.
[13] Маддәсе – өлеше.
[14] Фәкыйһ – юрист, шәригать законнарын яхшы белүче.
[15] Росух иттерелә – сеңдерелә.
[16] Изтыйрабка – борчуга, икеләнүгә.

189 нчы кагыйдәләр каралса, Муса әфәнденең нарын арасында[1] калганлыгы күренә, һәм милек зарарына китерелгән дәлилләрнең шулкадәр хис кертелеп язылып та, файдасына китерелгән дәлилләрнең котылынмаслык бер зәгыйфьлек астында калуы безгә Муса әфәнденең рухының бик ләтыйф[2] бер ягын күрсәтә. Бу әсәрендә Муса әфәнде, мөнәсәбәт килгәндә, төрле дини вә иҗтимагый мәсьәләләргә дә мөдахәлә итә[3]. Бу җәһәте белән «Кавагыйде фикъһия» шәкерт вә имамларымызның фикри тәрәккыйләренә күп хезмәт күрсәтә алачактыр.

Фатих Әмирхан
Йолдыз. 1910. № 595 *(10 октябрь), 598 (17 октябрь)*

Басмага әзерләде:
Зәйниева Гөлнара Нургали кызы,
филология фәннәре кандидаты, ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият һәм сәнгать институтының текстология бүлеге өлкән фәнни хезмәткәре

К печати подготовила:
Зайнеева Гульнара Нургалиевна,
кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела текстологии Института языка, литературы и искусства имени Г. Ибрагимова АН РТ

gulnara.zaineeva@mail.ru

[1] Нарын арасында – ике ут арасында.
[2] Ләтыйф – гүзәл.
[3] Мөдахәлә итә – керешә, арага кертә.